

Димитър КРЪСТЕВ

(Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“)

КАК ДЕЙСТВАТ ЛИТЕРАТУРНИТЕ ТЕКСТОВЕ?

(Александър Панов, *Текстът като социално действие*. София: ИЦ „Боян Пенев“, УЦ „Диоген.бг“, 2022. ISBN 978-619-7372-53-3)

Dimitar KRASTEV

(Paisii Hilendarski University of Plovdiv)

HOW DO LITERARY TEXTS WORK?

(Aleksandar Panov, *The Text as a Social Action*.
Sofia: Boyan Penev, Diogen.bg, 2022. ISBN 978-619-7372-53-3)

Как всъщност действа литературната творба? Какви са функциите на литературата в културната динамика на общностите и в социално-историческите промени в живота на етническия и националния колектив? Как би изглеждала жанровата система на литературата, ако възприемем представата за същността на художествен акт като комуникативно действие и взаимодействие на две съзнания? Такива въпроси си задава Александър Панов в своята най-нова книга „Текстът като социално действие“. Това са въпроси, които предполагат една в известен смисъл необичайна перспектива към редица същностни проблеми на литературната теория, като например тези за спецификите на литературата и за нейното взаимодействие с нелитературните текстове или пък за общественото функциониране на художествените творби и тяхната зависимост от конкретните културни контексти, задаващи конвенциите за четене, които предопределят тяхната стойност. И ако по традиция тези проблеми преобладаващо са били решавани или през призмата на една есенциалистка нагласа, тър-

сеща вътрешната природа на литературата и нейното принципно различаване от нелитературните употреби на езика, или, обратно, съобразно с т.нар. кондиционална поетика, интересуваща се не от вътрешните свойства на литературните текстове, а от условията и конвенционалните рамки, които детерминират присъствието на текстовете в художественото поле, то Александър Панов убедено изоставя този теоретичен кръстопът, за да предложи по-различен фокус към литературните феномени. Според него предмет на литературознанието следва да е „не текстът сам по себе си, а съдържащата се в него възможност за протичане на реален дискурс, т.е. на комуникативно действие...“. Като се стреми да мисли целта на интерпретацията във връзката между универсалните значения на текстовете и конкретните исторически ситуации, които са ги породили, Александър Панов подхожда с увереността, че художественият акт, представляващ комуникационно взаимодействие на две съзнания, има своята значимост при моделирането на общностните ценности, нагласи и представи – художествените фикции и перформативи играят много важна роля във формирането на „напълно реалните, убеждения, нагласи и ценности на групата, в чиито рамки функционира текстът“. Казано обобщено, методологическата предпоставка на изследователската програма, с която той се солидаризира, е в идеята, че изследването на художествените дискурси е преди всичко средство за „преминаване от текстоориентирано към антропологично литературознание“ (с. 214). По този начин предложените в книгата теоретични концепции заявяват себе си, макар и невинаги директно афиширани, в съгласие с онези промени в парадигмата на хуманитарните науки, които в последните две десетилетия често са възприемани като антропологичен и перформативен обрат в науките за културата.

Трябва да подчертаем обаче, че дискутирането на тези същностни теоретични проблеми не остава на плоскостта на абстрактното теоретизиране, т.е. не е „чиста теория“. Теоретичните идеи и концепции, предложени в книгата, се илюстрират с интерпретации на произведения от класически автори на българската литература (Христо Ботев, Иван Вазов, Елин Пелин, Йордан Йовков, Никола Вапцаров, Виктор Пасков, Станислав Стратиев, Милен Русков), а чрез тях – и на по-обширни развойни периоди на националната ни култура. С основание и самият автор коректно определя книгата си като „приложно теоретична“. И това „пресичане“ на общите концептуално теоретични тези със синхронни и диахронни разрези и конкретни литературноисторически интерпретации далеч не е изненадващо за Александър Панов, чиито дългогодишни интереси трайно са свързани с въпросите на ис-

торическата поетика на българската литература, с културните проблеми на българското литературно развитие, с множество изследвания, реализиращи постиженията на модерната жанрова теория в анализи на произведения от българския литературен канон.

Най-новата книга на Александър Панов представлява много солиден том, който „събира“ в себе си осемнадесет студии и статии, чиито варианти са получили вече публичност в авторитетни научни издания. Но това не е просто сборник с изследвания. Книгата има много добре обмислена концептуална структура и ясна композиция от два раздела, в които последователно се реализират поставените от автора изследователски задачи.

Първият раздел („Традиционно vs. Модерно. Конфликти и колаборации“) съдържа текстове, разработващи „проблема за опитите на литературата да разреши основния хуманитарен конфликт на последните две столетия – замяната на един начин на живот с неговите ценности, убеждения и нагласи, препоръчителни модели на поведение и най-вече механизми за регулация на обществените отношения с друг, който преобръща изцяло заварените ценности, социални практики и образи на света“ (с. 8). Във връзка с общия европейски процес на национално самоопределение се анализира ролята на литературните произведения в трансформацията на българския социокултурен живот с оглед на три културни модела – „рециклирането“ на традиционните метанаративи на културното наследство и появата на нови метанаративи, формиращи „споделените представи на хората за същността на модерния начин на живот, ценности и препоръчителни модели на поведение“; създаването на нов културен герой, изразяващ колективната представа на общността за самата себе си, който „идва на смяна“ на старите етнически герои, свързани с основните ценности на етноса – кръвта, земята и вярата; трансформирането на средновековния механизъм на легендата, с помощта на който се изграждат препоръчителни модели на поведение и се формира новият образцов герой, изразяващ вече не християнските, а националистическите ценности. Средищно място тук заема поезията на Христо Ботев, в която най-ясно проличава парадоксалното съжителство на архаични и модерни културни модели. Освен това обект на анализ са произведения като „Паисий“ на Иван Вазов, „Индже“ на Йордан Йовков, „Чамкория“ на Милен Русков, проследяват се присъствието и развитието в българската литература на мотиви като „немили-недраги“ или „те пият и пеят“.

Вторият раздел („Етюди по жанрова теория“) предлага интригуваща дискусия върху системата на литературните жанрове чрез интер-

претации на класически текстове на българската литература от необичайна за родното ни литературознание перспектива. Александър Панов се опира на концепцията на В. И. Тюпа (Тюпа, В. И. Дискурс/Жанр. Москва, „Intrada“, 2013) за родово-жанровата систематика на литературата, като я доуточнява и доразвива чрез придобилите вече известност и авторитет теории на Андре Йолес за „простите форми“ и Ханс-Роберт Яус за жанра. Предложеният модел на литературния жанр заслужава отделна и задълбочена дискусия, която тук няма как да предложим. Само ще отбележим мимоходом, че перспективата е в обвързването на жанровите представи за литературните текстове с комуникативно действената сила на общоречевите типове и жанрове като похвала, хула, жалба, желание, заплаха, успокоение (при лирическите текстове, представляващи своеобразни перформативи) или като сказание, приказка, притча, анекдот, жизнеописание, сага, екземплум, казус, пословица, басня (при повествователните текстове). Съобразно с инвариантните универсални типови модели на речевите действия и прости форми се предлага нова типология на лирическите жанрове и се интерпретира индивидуалната специфика на знакови за българската литература творби, като „На прощаване“ от Христо Ботев, поезията на Никола Вапцаров, „Герациите“ на Елин Пелин, „Албена“ на Йордан Йовков, „Балада за Георг Хених“ на Виктор Пасков, драматургията на Станислав Стратиев.

Българското литературознание не страда от преизобилие на изследвания, в които обхватни и оригинални теоретични идеи търсят своята реализация чрез интерпретации на класически произведения на националната ни литература. Затова и най-новата книга на Александър Панов се очаква да предизвика заслужен интерес. А и самият автор откровенно признава, че тя „притежава сериозен полемичен заряд“.

Assoc. Prof. Dimitar Krastev, PhD

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Plovdiv, Bulgaria

e-mail: d_krastev@uni-plovdiv.bg

ORCID ID 0000-0001-9226-8319